

NCERT Solutions for Class 10 Sanskrit Shemushi

Chapter 1 शुचिपर्यावरणम्

अभ्यासः

प्रश्न 1.

एकपदेन उत्तरं लिखत-

(क) अत्र जीवितं कीदृशं जातम्?

उत्तराणि:

दुर्वहमत्र

(ख) अनिशं महानगरमध्ये किं प्रचलति?

उत्तराणि:

कालायासचक्रम्

(ग) कुत्सितवस्तुमिश्रितं किमस्ति?

उत्तराणि:

भक्ष्यम्

(घ) अहं कस्मै जीवनं कामये?

उत्तराणि:

मानवाय

(ङ) केषां माला रमणीया?

उत्तराणि:

ललितलतानां

प्रश्न 2.

अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषया लिखत-

(क) कविः किमर्थं प्रकृतेः शरणम् इच्छति?

उत्तराणि:

कविः सुजीवनार्थं प्रकृतेः शरणम् इच्छति।

(ख) कस्मात् कारणात् महानगरेषु संसरणं कठिनं वर्तते?

उत्तराणि:

यानानां हि अनन्ताः पङ्क्तयः महानगरेषु सन्ति अतः तत्र संसरणं कठिनं वर्तते।

(ग) अस्माकं पर्यावरणे किं किं दूषितम् अस्ति?

उत्तराणि:

अस्माकं पर्यावरणे वायुमण्डलं जलम्, भक्ष्यम्, धरातलं च सर्वं दूषितम् अस्ति।

(घ) कविः कुत्र सञ्चरणं कर्तुम् इच्छति?

उत्तराणि:

कविः एकान्ते कान्तारे सञ्चरणं कर्तुम् इच्छति।

(ड) स्वस्थजीवनाय कीदृशे वातावरणे भ्रमणीयम्?

उत्तराणि:

स्वस्थजीवनाय खगकुलकलरव गुञ्जिते-कुसुमावलि समीरचालिते वातावरणे भ्रमणीयम्।

(च) अन्तिमे पद्यांशे कवेः का कामना अस्ति?

उत्तराणि:

अन्तिमे पद्यांशे कवेः मानवेभ्यः शान्तिप्रिय-जीवनस्य कामना अस्ति।

प्रश्न 3.

सन्धिं / सन्धिविच्छेदं कुरुत-

(क) प्रकृतिः + _____ = प्रकृतिरेव

उत्तराणि:

एव

(ख) स्यात् + _____ + _____ = स्यान्नैव

उत्तराणि:

न, एव

(ग) _____ + अनन्ता = ह्यनन्ताः

उत्तराणि:

हि

(घ) बहिः + अन्तः + जगति = _____

उत्तराणि:

बहिरन्तर्जगति

(ङ) _____ + नगरात् = अस्मान्नगरात्

उत्तराणि:

अस्मात्

(च) सम् + चरणम् = _____

उत्तराणि:

पञ्चरणम्

(छ) धूमम् + मुञ्चति = _____

उत्तराणि:

धूमंमुञ्चति

प्रश्न 4.

अधोलिखितानाम् अव्ययानां सहायतया रिक्तस्थानानि पूरयत-

भृशम्, यत्र, तत्र, अत्र, अपि, एव, सदा, बहिः

(क) इदानीं वायुमण्डलं _____ प्रदूषितमस्ति।

उत्तराणि:

भृशम्

(ख) _____ जीवन दुर्वहम् अस्ति।

उत्तराणि:

अत्र

(ग) प्राकृतिक वातावरणे क्षणं सञ्चरणम् _____ लाभदायकं भवति।

उत्तराणि:

अपि

(घ) पर्यावरणस्य संरक्षणम् _____ प्रकृतेः आराधना।

उत्तराणि:

एव

(ङ) _____ समयस्य सदुपयोगः करणीयः।

उत्तराणि:

सदा

(च) भूकम्पित-समये _____ गमनमेव उचितं भवति।

उत्तराणि:

बहिः

(छ) _____ हरीतिमा _____ शुचि पर्यावरणम्।

उत्तराणि:

यत्र, तत्र

प्रश्न 5(अ).

अधोलिखितानां पदानां पर्यायपदं लिखत-

(क) सलिलम् - _____

(ख) आम्रम् - _____

(ग) वनम् - _____

(घ) शरीरम् - _____

(ङ) कुटिलम् - _____

(च) पाषाणः - _____

उत्तराणि:

(क) जलम्

(ख) रसालम्

(ग) कान्तारम्

(घ) तनुः

(ङ) वक्रम्

(च) प्रस्तरः

प्रश्न 5(आ).

अधोलिखितपदानां विलोमपदानि पाठात् चित्वा लिखत-

(क) सुकरम् - _____

(ख) दूषितम् - _____

(ग) गृह्णन्ती - _____

(घ) निर्मलम् - _____

(ड) दानवाय – _____

(च) सान्ताः – _____

उत्तराणि:

(क) दुष्करम्

(ख) निर्मलं

(ग) मुञ्चति

(घ) दुषितं

(ड) मानवाय

(च) ध्वानम्

प्रश्न 6.

उदाहरणमनुसृत्य पाठात् चित्वा च समस्तपदानि समासनाम च लिखत-

यथा-विग्रह पदानि	समस्तपद	समासनाम
(क) मलेन सहितम्	समलम्	अव्ययीभाव
(ख) हरिताः च ये तरवः (तेषां)	.....	.....
(ग) ललिताः च याः लताः (तासाम्)	.....	.....
(घ) नवा मालिका	.....	.....
(ङ) धृतः सुखसन्देशः येन (तम्)	.....	.....
(च) कज्जलम् इव मलिनम्	.....	.....
(छ) दुर्दान्तैः दशनैः	.....	.....

उत्तराणि:

(ख) हरिततरुणाम् – कर्मधारय समास

(ग) ललितलतानाम् – कर्मधारय समास

(घ) नवमालिका – कर्मधारय समास

(ङ) धृतसुखसन्देशम् – बहुव्रीहि समास

(च) कज्जलमलिनम् – कर्मधारय समास

(छ) दुर्दान्तैर्दशनैः – कर्मधारय समास

प्रश्न 7.

रेखाङ्कित-पदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

(क) शकटीयानम् कज्जलमलिनं धूम मुञ्चति।

उत्तराणि:

कीदृशम्

(ख) उद्याने पक्षिणां कलरवं चेतः प्रसादयति।

उत्तराणि:

केषाम्

(ग) पाषाणीसभ्यतायां लतातरुगुल्माः प्रस्तरतले पिष्टाः सन्ति।

उत्तराणि:

के

(घ) महानगरेषु वाहनानाम् अनन्ता पङ्क्तयः धावन्ति।

उत्तराणि:

केषु कुत्र

(ङ) प्रकृत्याः सन्निधौ वास्तविकं सुखं विद्यते।

उत्तराणि:

कस्याः

योग्यताविस्तारः

यह पाठ आधुनिक संस्कृत कवि हरिदत्त शर्मा के रचना संग्रह 'लसल्लतिका' से संकलित है। इसमें कवि ने महानगरों की यांत्रिक-बहुलता से बढ़ते प्रदूषण पर चिन्ता व्यक्त करते हुए कहा है कि यह लौहचक्र तन-मन का शोषक है, जिससे वायुमण्डल और भूमण्डल दोनों मलिन हो रहे हैं। कवि महानगरीय जीवन से दूर, नदी-निर्झर, वृक्षसमूह, लताकुञ्ज एवं पक्षियों से गुञ्जित वनप्रदेशों की ओर चलने की अभिलाषा व्यक्त करता है।

समास-समसनं समासः

समास का शाब्दिक अर्थ होता है-संक्षेप। दो या दो से अधिक शब्दों के मिलने से जो तीसरा नया और संक्षिप्त रूप बनता है वह समास कहलाता है। समास के मुख्यतः चार भेद हैं-

1. अव्ययीभाव
2. तत्पुरुष
3. बहुव्रीहि
4. द्वन्द्व

1. अव्ययीभाव- इस समास में पहला पद अव्यय होता है और वही प्रधान होता है और समस्तपद अव्यय बन जाता है।

यथा-निर्मीक्षिकम् मक्षिकाणाम् अभावः

यहाँ प्रथमपद 'निर्' है और द्वितीयपद मक्षिकम् है। यहाँ मक्षिका की प्रधानता न होकर मक्षिका का अभाव प्रधान है, अतः यहाँ अव्ययीभाव समास है। कुछ अन्य उदाहरण देखें-

- उपग्रामम् – ग्रामस्य सपीपे – (समीपता की प्रधानता)
-
- अनुरथम् – रथस्य पश्चात् – (पश्चात् की प्रधानता)
- प्रतिगृहम् – गृहं गृहं प्रतिः – (प्रत्येक की प्रधानता)
-
-

-
-
-
-